

Po plimi pride oseka – pa kaj potem!

Pavel Zgaga

V tem zborniku je objavljena dolga vrsta prispevkov o valovanju študentskega gibanja pred pol stoletja in k vsemu doslej povedanemu ni prav lahko dodati kaj posebnega ali bistveno novega. To, da se poglavje o refleksijah počasi izteka, pa mi vendarle ponuja perspektivo, ki v dosedanjih prispevkih še ni bila v ospredju: *iztek* študentskega gibanja.

Študentski indeks sem dobil jeseni 1970, tako da je začetek mojega študentskega življenja povsem sovpadel z najbolj dinamičnim dogajanjem na Univerzi v Ljubljani. Dogajanje in splošno razpoloženje prejšnjih dveh let mi je bilo bolj ali manj poznano, saj sem še kot gimnazijec tu pa tam rad odštupal v Ljubljano, kjer se mi je v polnem sijaju prikazovala svoboda mojih prihodnjih let. Bolj kot politična dimenzija takratnega dogajanja pa so me takrat privlačila izzivanja na alternativni kulturni sceni: revija Problemi, gledališče Pupilije Ferkeverk, skupina OHO, pa tudi take stvari, kot so bili malo prej »odkriti«
Kosovelovi *Integrali* (1967), hudovanje »konservativnih«
kulturnikov nad novo generacijo v manifestu »Demokracija da – razkroj ne!«
(1968) itd. Ob tem ne gre spregledati niti tiste alternativne popularne kulture (»kontrakulture«
v jeziku časa), ki jo zaznamuje vse od rocka in jazzu pa do stripov, kakršen je Alan Ford itd., in ki si je čez noč pridobila domovinsko pravico, zlasti v delu študentske populacije. Festival Woodstock (1969) je odmeval tudi tu. Pa še

kako: dobesedno – recimo preko valov v dogodkih leta 1968 pravkar izborjenega Radia Študent – in metaforično.

In imeli smo seveda tudi svoje festivale: »Kulturni maraton« na Filozofski fakulteti novembra 1970 je gotovo zelo dober primer. Na njem pa je v ospredje radikalno stopila tudi politična dimenzija, najprej predvsem kot protest zoper tedanjo represijo nad študenti beograjske univerze. Od maratona dalje se je atmosfera v Ljubljani samo stopnjevala, vse do kulminacije v enotedenski zasedbi Filozofske fakultete ob koncu spomladanskega semestra. Dogajanja tega leta se niso izčrpala niti samo v alternativni študentski kulturi, niti samo v radikalni politični »kritiki vsega obstoječega«, če smem uporabiti enega od popularnih gesel tistega časa. To dogajanje je bilo – dragocena, kot je bilo mogoče oceniti iz poznejše perspektive – eksistencialna izkušnja, ki nas je vse, ki smo je bili deležni, temeljito zaznamovala. Sploh nas ni bilo malo, ki nas je zaznamovala. O tem pričajo črno-bele fotografije množičnih nastopov iz tistega obdobja, prav tako pa tudi vsi sodobni spomini, ki so objavljeni v tem zborniku ali kje drugje. Ampak o tem vidiku tu ne bom več razpravljajal.

Preskočil bom desetletje. Začetek osemdesetih je označevala povsem drugačna atmosfera. Če naj bi bil študentski upor leta 1968 in treh ali štirih poznejših let »politična« revolucija, potem je bilo v tem času že dovolj očitno, da je šlo za neuspešno (a radostno, kot sem nekje zapisal) revolucijo. Leta 1980 so se kazali prvi znaki nekega drugega in drugačnega gibanja. V tem kontekstu sem prejel ponudbo, da za pravkar novorojeno knjižno zbirko KRT, skupaj s še tremi kolegi (Baškovič, Gantar in Pungartnik), pripravim zbornik o študentskem gibanju. (Izšel je 1982 in bil takoj razprodan.) Ker sem že kmalu po prihodu na fakulteto pričel ustvarjati arhiv, se mi to ni zdela pretežka naloga. Poleg tega sem v takratnem vzdušju slutil nevarnost, da lahko burni in prelomni procesi pred letom 1970 in po njem brez takojšnjega dokumentiranja in vsaj delne analize povsem poniknejo v zgodovinski amneziji. Na prvi dan, ko sem se lotil dela, sem se najprej odločil za spominski obhod ključnih točk v mestu, na katerih so potekali dogodki. Marsikaj sem že pozabil in sem tako znova obujal.

Predvsem pa mi je takrat prvič prišlo na misel, da smo dotlej (in tudi pozneje, vse do danes) večino časa in pogovorov investirali v razvozlavanje vprašanja, kako je gibanje nastalo in kako se je razvijalo, zelo malo pa vprašanja, kam je na koncu vse skupaj izginilo. In ali je res izginilo?

Poletna filozofska šola na Korčuli 1972. V sredini Pavle Zgaga, desno od njega Nenad Peternac, povsem desno na stolu Mario Rebac (oba s FF v Zagrebu).

Iz zbirke fotografij Pavla Zgaga.

Množičnost gibanja, kipeča individualna in skupinska kreativnost v številnih spontanih akcijah ter s tem povezan rastoči entuziazem – vse to se je na neki točki raztopilo. Ne naenkrat, pač pa postopoma. »Kritika vsega obstoječega« se je polagoma omejevala na vse ožje in v nekaterih zadevah tudi nasprotujoče si kroge. Ob tem je občutek oseke zahteval, da se stori vse, da bi se vrnila plima. Leto dni po maratону je bilo npr. ustanovljeno »Gibanje 13. novembra« (1972): nekakšna radikalna »stranka« ali vsaj »frakcija«, ki je ostala z maloštevilnim članstvom in hitro doživela ostro nasprotno reakcijo establišmenta, če uporabim še en popularen izraz iz tistega časa. Časopisu Tribuna je ob mnogih radikalnih kolumnah skokovito rasla naklada, doživel pa je tudi štiri sodne zaplembe, eno za drugo. Akcije, ki jih je organiziral ta ali oni akcijski odbor (verjetno najbolj pomembna organizacijska forma, ki jo je izbojevalo gibanje že v svojem prvem obdobju) ali kaka druga *ad hoc* skupina, so pritegovale bistveno manjšo udeležbo kot prej, obenem pa so postajale tudi bolj radikalne. Pozneje je prišlo tudi do sodnih procesov, o čemer lahko beremo v drugih prispevkih v tem zborniku.

Vendar pa v slovenskem okolju ni prišlo do nastanka organiziranih skupin, ki bi šle v smeri nasilnih akcij, tako kot npr. v Nemčiji ali Italiji. Med najbolj ekstremnimi zamislivi obdobja občutka oseke, ki se jih sam spominjam, je bila npr. ta, da bi »ugrabili« Titovo štafeto med njenim postankom v Ljubljani. A ostala je samo zamisel, sprožena in prediskutirana v neki študentski sobi spomladi 1972 in prav nič več od tega.

Na drugem delu spektra zamisli, ki naj bi obnovile študentsko akcijo, je bil projekt z naslovom »Alternativna univerza«. O tem je v drugih prispevkih v tem zborniku komaj kaka beseda, zato naj ga predstavim nekoliko obširneje. Na splošno se študentsko gibanje tega obdobja prepozna predvsem skozi socialno in politično protestne teme; iz večine predstavitev »duha 1968« je videti, kakor da vprašanja, ki so neposredno povezana s študijskim oziroma pedagoškim procesom, ki je vendarle v jedru študentskega življenja, niso bila artikulirana. To ne drži povsem, res pa je, da ta vprašanja niso prihajala na »prvo bojno črto« gibanja ne pri nas, ne drugod po svetu. Nekatera med njimi pa vendarle najdemo takoj za prvo črto. V spominu mi ostaja, kako je neka študentska »huda ura« tistega časa enega od priznanih, a ostarelih in utrujenih profesorjev prav hitro odnesla v za-sluzeni pokoj. Tu je še spomin na bolj konstruktivno »uro«, ko je Fakultetni odbor Skupnosti študentov na Filozofski fakulteti – prav tisti, ki je organiziral tolike protestne akcije – povabil profesorja Vlada Schmidta, da pripravi cikel predavanj z razgovori na temo visokošolske didaktike. Tretji spomin: prav v tem času smo imeli prvič v rokah knjigo Steinerja Kvaleja *Prüfung und Herrschaft* (prinesel jo je naš koroški kolega Peter Wieser iz Celovca), ki je naredila na nekatere med nami velik vtis. Že takrat smo imeli na razpolago nekaj strani ciklostiranega prevoda v slovenščino, celotna knjiga pa je izšla pod naslovom *Izpiti in gospostvo* kot čisto prva knjiga zbirke KRT šele desetletje pozneje (1981). Že naslov te knjige dovolj jasno priča, da je bila študijska problematika organsko povezana s siceršnjim študentskim uporništvom. Te vidike je pri nas temeljito raziskal – žal že pokojni – Bogomir Mihevc in nam svoje ugotovitve zapustil v knjigi *Ključ je v naših rokah! Študentska gibanja za univerzo in boljši študij* (2008). Splača se jo vzeti v roke.

»Alternativna univerza« je bil torej še eden od poskusov zaustaviti oseko in povrniti plimo. Pobuda, do katere je prišlo konec marca 1972 na Filozofski fakulteti, je govorila o trajajočem nezadovoljstvu z univerzo, pa tudi o tem, da

je »zdaj nekaj treba storiti«, namreč »preizkusiti nove možnosti v življenju«: uveljaviti nov, drugačen, za študentarijo bolj aktiven način študija. Bila je protest proti »avtoritativni hierarhičnosti« (izraz, uporabljen v pobudi) tradicionalne univerzitetne organiziranosti in pedagoškega procesa na njej. No, o tem smo marsikaj prebrali in slišali tudi od naših tujih kolegov z zahodnih univerz, s katerimi smo imeli kar nekaj plodnih stikov. Projekt je s papirja preskočil v življenje na ustanovnem zboru v navzočnosti okrog petdesetih študentov in nekaj profesorjev, temu pa je sledil enotedenski, dokaj obsežen program, ki je bil mešanica aktualnih predavanj profesorjev, ki so podprli to študentsko akcijo, okroglih miz, pogovorov, teach-inov in celo happeninga. Vse v duhu časa. Vključene so bile tudi druge fakultete, npr. kemija, računalništvo, arhitektura, ekologija in morda še kakšna, a spomin že nekoliko blede. Po prvem tednu je bilo opaziti, da pare v kotlu že zmanjkuje in da se v dilemi, ali na redna predavanja ali na alternativno univerzo, tehtnica nagiblje k prvim.

Zadnje dejanje alternativne univerze je bil »jugoslovanski študentski simpozij« sredi maja 1972, ki pa so se ga udeležili le kolegi iz Zagreba in Beograda, iz drugih univerz pa ne. Od vprašanj študija in pedagoškega procesa se je zdaj žarišče znova premestilo na politična vprašanja, predvsem na vprašanje represije nad radikalnimi študentskimi skupinami, ki jih je oseka gibanja na tedanjih obalah nezadovoljstva naredila še posebej vidne. Spominjam se, kako smo na tem simpoziju denuncirali »udbovskega ovaduha«: revež (ljubljski študent) je odšel na WC, v dvorani pa pozabil svoje papirje, v katere smo seveda pokukali in hitro opazili, kako ga obremenjujejo ... Diskusija na tem simpoziju je – kolikor je shranjeno v mojem spominu – prvič resneje pretresala vprašanje *apatije*, ki se je pričela pojavljati v domačem in širšem kontekstu tedanjega študentskega gibanja nasploh. Ta »jugo« študentski krog se je poleti srečeval tudi na znameniti Korčulanski poletni filozofski šoli (ki jo je organiziral krog profesorjev iz redakcije tedaj znamenite revije *Praxis*), kjer je imel enkratno priložnost poslušati in pogovarjati se z najbolj znamenitimi imeni domačega in mednarodnega družboslovja. A tudi Korčulansko šolo je dosegla oseka: oblasti so jo dokončno zadušile leta 1974.

V primerjavi s prejšnjima dvema študijskima letoma je s študijskim letom 1972/73 zavladal mir. Vsaj kar se množičnosti gibanja tiče. Bilo je sicer še nekaj poskusov, da bi dvignili študentarijo na noge, a bili so neuspešni. Spominjam

se npr. poskusa demonstracij proti represiji nad študenti v takratnem Iranu (ki mu je vladal šah Reza Pahlavi in ki je bil prek gibanja neuvrščenih v dobrih odnosih s Titom), do katerega je prišlo v maju 1973 v študentskem naselju v Rožni dolini, ki pa ni pritegnilo niti toliko udeležencev, da bi sestavili dve popolni nogometni ekipi. Nekaj ohranjenih fotografij je tedanji občutek oseke učinkovito dokumentiralo.

Študentsko gibanje, ki je v zgodnji in zreli fazi premikalo – in premaknilo – nekatere meje, ki so se prej zdele nepremakljive, se je v svoji poznejši fazi soočilo z lastnimi mejami. Mislim, da je bila tudi to dragocena spoznavna in eksistencialna izkušnja, ki pa jo je bilo mogoče zares reflektirati šele precej pozneje.

V zgodnjih sedemdesetih smo bili ob vsem drugem fascinirani tudi s filmom. Veliko smo presedeli v Komuni, pa v Kinoteki in še kje. Mislim, da je bilo jeseni 1972, ko je Kinoteka posebej za študentarijo pripravila cikel filmskih projekcij (zaprtih za splošno javnost; samo za vabljene), ki so prihajale iz »bunkerja«. Vsako projekcijo je moral z uvodnim prispevkom pospremiti nekdo iz študentskih vrst. Meni je pripadel dokumentarec o atentatu na Kennedyja z vsemi teorijami zarote v ozadju. V tem ciklu smo videli tudi znameniti *Triumph des Willens* Leni Riefenstahl (1934), ki dokumentira vzpon nacizma. Iz sedanje populistične perspektive je morda videti skoraj neverjetno, da bi tedanja oblast kaj takega sploh dopustila. Pa je. Vsaka perspektiva ima svoje temne, pa tudi svetle leče: ene brišejo, druge omogočajo videti. Tedanji čas, še zlasti v Sloveniji, je bil čas liberalne otoplitve. Topli in hladni tokovi pa so se prelivali drug v drugega.

Med filmi tega časa, ki so mi najgloblje sedli v spomin, je *Ples vampirjev* Romana Polanskega (1967). Mislim, da imenitno – in vsestransko: na več horizontih hkrati – reflektira tedanji duh časa. Tu sta profesor in študent (oziroma asistent), tu je diktatura vampirjev in razsvetljeni upor proti njim, tu je ljubezenska zgodba in obenem izjemna parodija pogrošne filmske industrije. V silovitem dramskem zapletu profesor in njegov asistent dosežeta zmago nad vampirji; še več, ugrabita in rešita tudi deklico, ki je prišla v kremplje vampirjev in ki se v zaključnih kadrih filma, ko sani, ki jih krmari profesor, drviyo skozi zasneženo transilvansko pokrajino, stiska k asistentu (ali pa on k njej) – dokler se s svojimi krvavimi podočnjaki ne zagriže v asistentov vrat. Že mit je razsvetljenstvo in razsvetljenstvo se vrača v mit, sta zapisala Horkheimer in Adorno, ki smo ju – ob Marcuseju – v tistih letih prav tako navdušeno brali.

Ko govorimo o izteku študentskega gibanja, bi bilo treba perspektivo *Plesa vampirjev* le nekoliko zaobrtniti. Študentsko gibanje je napadlo vampirje, a premagalo jih ni – vsaj na političnem polju ne. Ni zaneslo vampirskega virusa iz odmaknjene transilvanskega gradu v civilizacijo. Kljub temu pa je videti, da se je iz svojega poraza paradoksalno vrnilo z nekakšno zmago. Svet po 1968 definitivno ni bil več svet pred 1968. Eksistencialna izkušnja je spremenila mnoge razsežnosti življenja po tem obdobju. Ne nazadnje, ta izkušnja se je materializirala v novih ustanovah, od katerih so nekatere še vedno prisotne: Radio Študent, ŠKUC, Časopis za kritiko znanosti (ki je sicer kmalu nehal biti tudi časopis »za domišljijo in novo antropologijo«, kot je pisalo na njegovih prvih zvezkih), KRT, ki je postal Krtina, in še kaj bi se našlo. Recimo Center za razvoj univerze, ki pa ga je Univerza v Ljubljani s svojo na novo pridobljeno avtonomijo v začetku devetdesetih let razpustila.

V »maju 1968« ni težko zaznati zametkov družbenih trendov, ki so postopoma, a neizbrisljivo prispevali k nekaterim temeljnim družbenim transformacijam minulega pol stoletja. Če poskusim navesti vsaj nekatere, se čisto na začetku ne morem izogniti globoki izobraževalni transformaciji: prehodu iz elitne v množično dostopnost do visokošolskega študija (kar je teoretsko utemeljil Martin Trow že leta 1973), skupaj s celim spektrom posledic, ki jih je ta prehod prinesel. Nekdanjih nekaj odstotkov delovno aktivne populacije s terciarno izobrazbo se danes ponekod povečuje že tja proti polovici te populacije! Nadalje, na horizontu političnih procesov ni mogoče prezreti povezanosti študentskega gibanja z iskanjem alternativ tedanjim modelom (zahodne) demokracije, z bojem proti avtoritarnim in vojaškim režimom (Grčija, Portugalska, Španija), v vzhodnem bloku (npr. Čehoslovaška, Poljska) – in na precej specifičen način v SFRJ – pa z iskanjem »socializma s človeškim obrazom«, ki je odpiralo pot k spremembam v osemdesetih letih prejšnjega stoletja. Prav tako ni mogoče spregledati rojstva t. i. novih družbenih gibanj, npr. »zelenih« (mimogrede, prva javna manifestacija te vrste pri nas je potekala prav v okviru Alternativne univerze marca 1972), mirovnih, humanitarnih itd., pa tudi ne novih artikulacij družbenih vlog spola in novih praks tako zasebnosti kot skupnega življenja. Nenazadnje ni mogoče prezreti »alternativne« kulturne produkcije, ki v specifičnih kontinuitetah traja vse do današnjih dni.

Vendar pa teh trendov nikakor ne gre jemati v enostavni linearni perspektivi »zmage nad vampirji«. Današnja ključna vprašanja so formulirana v jeziku, ki je neprimerljiv s tistim izpred pol stoletja. Videti pa le je, da so vprašanja, ki so zakopana v pojmih, kot so »univerza v ekonomijah znanja«, »demokratski deficit«, »populizem«, »globalno segrevanje«, »trajnostni razvoj«, »spolno nadlegovanje«, »post-resničnost« itd., na tak ali drugačen način povezana s prej zastavljenimi vprašanji.

»Avtoritaro hierarhičnost« tradicionalne univerze je danes zamenjalo »na študenta osredinjeno učenje« današnjih »odgovornih« (*accountable*) univerz. Ampak ... še bo treba temeljito premlevati, do kam smo do danes dejansko prišli in po kateri poti naj krenemo naprej. Spomin na »generacijo 1968« pa bi bil pri tem premlevanju vendar lahko v pomoč. Govori med drugim o tem, da bi ob vseh teh vprašanjih nemara spet veljalo biti realist, ki si upa zaželeli nemogoče.